

Urszula Szybowska

Biblioteka Gdańska PAN
e-mail: uszybowska@nsm.pl

Fragment prywatnego księgozbioru gdańskiego kupca George'a Tönnigesa zachowany w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN

Wprowadzenie

Obok historycznych księgozbiorów gdańskich patrycjuszy¹ we współczesnych zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN znajdują się również fragmenty mniej znanych bibliotek dawnych gdańszczyzan². Przykładem prywatnej biblioteki gdańskiej z XVIII w. jest księgozbiór George'a Tönnigesa³, którego ślady w postaci niewielkiej kolekcji druków szczęśliwie przetrwały w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN. Niniejsza praca jest im poświęcona.

Z zachowanych we wspomnianej bibliotece dokumentów rękopiśmiennych⁴ dowiadujemy się m.in., że George Nathanael Tönniges urodził się w 1749 r., a zakończył swój ziemski żywot w pierwszej połowie XIX w. Jego rodzicami byli Johann Friedrich Tönniges i Dorothea Juliana. W 1779 r. George Tönniges poślubił Marię Henriettę Hevelke. Rodzina

¹ *Bibliotheca Senatus Gedanensis 1596–1996: dzieje i zbiory*, pod red. M. Babnis i Z. Nowaka, Gdańsk 1998, s. 25.

² S. Sokół, M. Pelczarowa, *Księgozbiór gdańskich lekarzy Krzysztofa i Henryka Heylów*, Gdańsk 1963, s. 28.

³ Z. Nowak, *Zmierzch świetności gdańskiej kultury w latach 1793–1814*, [w:] *Historia Gdańska*, t. III/2, pod red. E. Cieślaka, Gdańsk 1993, s. 223.

⁴ Biblioteka Gdańska PAN: Ms 806 „b” f. 20.

Tönnigesów⁵, do której należał właściciel omawianego tu zbioru, George, sprowadziła się do Gdańska już w XVI w., a więc w okresie wspaniałego gospodarczego i kulturalnego rozkwitu miasta. W źródłach pojawiają się różne formy nazwiska: Thönneke, Tön(n)i(e)s, Tönjes, Tönigsen, Tönichsen, Töniesen, Töngesten, Tennigen, Tenessen, czy wreszcie Tönniges⁶. Tönnigesowie przybyli do nadmotławskiego portu ze Szlezewiku, a ściślej z okolic Lubeki. Wielu przedstawicieli tego rodu służyło w polskim wojsku⁷. W końcu XVII i przez cały wiek XVIII Tönnigesowie zajmowali wysokie stanowiska wśród kupiectwa gdańskiego, ale mimo to – co wydaje się zaskakujące – nie brali czynnego udziału w życiu politycznym i nie obejmowali żadnych urzędów miejskich (ani w Radzie Miejskiej, ani poza nią). Kupiecka rodzina Tönnigesów utrzymywała intensywne kontakty gospodarcze z Anglią, prowadząc wielki handel zbożem. Tam też niektórzy członkowie tego rodu, m.in. George Tönniges (być może po zakończeniu edukacji w sławnym Gimnazjum Gdańskim⁸), kształcili się w XVIII w. George Tönniges, powróciwszy z Anglii, zajął się prowadzeniem interesów w Gdańsku, gdzie kierował handlową i bankierską firmą „Toenniges i Konopacki” (później „G. Toenniges”), mieszczącą się przy Długim Rynku⁹. Księgozbiór George’a Tönniges’a odziedziczył jego syn Karol Benjamin, a po jego śmierci (1855 r.) biblioteka została rozprzedana¹⁰. Mniej więcej w tym okresie część tego zbioru trafiła (lub tylko to, co po nim pozostało) do Biblioteki Gdańskiej¹¹. W zachowanych drukach Tönniges’a widoczne są liczne przekreślenia sygnatur cyfrowych i zapisy chronologicznie „młodszych” oznaczeń literowych¹², co świadczy o tym, że zbioru

⁵ Patrizier, Bürger, Einwoher der Freien und Hansestadt Danzig in Stamm- und Namentafeln vom 14.–18. Jahrhundert, gesamm. von D. Weichbrodt geb. v. Tiedemann, Bd. 4, Danzig 1992, s. 449.

⁶ Tamże.

⁷ K. Reychman, *Ex-Librisy Gdańskie*, Warszawa 1929, s. 85.

⁸ *Księga wpisów uczniów Gimnazjum Gdańskiego 1580–1814*, pod red. Z. Nowaka i P. Szafrana, Poznań 1974, s. 328, 358.

⁹ K. Reychman, dz. cyt., s. 86.

¹⁰ Tamże, s. 87.

¹¹ Autorce nie udało się ustalić, czy była to darowizna, kupno, czy inna forma przekazu.

¹² Sygnatury oznaczane cyframi rzymskimi od I do XXI były używane w ramach katalogu rzeczowego, składającego się z 21 działów. Jego twórcą był Christian Gotfryd Ewerbeck (1761–1836). Następnie z inicjatywy dyrektora Ottona Günthera (1864–1924), kierującego Biblioteką Miejską w latach 1896–1921, zwaną wówczas Danziger Stadt Bibliothek, wprowadzono 22-działowy katalog systematyczny z sygnaturami literowymi (A–W, X, Z). Zob. *Bibliotheca Senatus Gedanensis...*, s. 34–35.

ry te zostały dwukrotnie spisane w Bibliotece Gdańskiej. Wiedząc, że do 1855 r. biblioteka prywatna Tönnigesa była w rękach jego syna, Benjamina, oraz biorąc pod uwagę fakty związane z chronologią kolejno nadawanych sygnatur w gdańskiej księżnicy, możemy wnioskować, że księgozbiór Tönnigesa, czy raczej ta część, która po nim została, musiała trafić do Biblioteki Miejskiej w Gdańsku w drugiej połowie XIX w.

Ustalenie właściciela badanego zbioru starych druków było łatwe, gdyż książki wchodzące w jego skład zostały opatrzone ekslibrisem, nie pozostawiając dziś wątpliwości, czyją były własnością ponad 200 lat temu. Ekslibris Tönnigesa był we wszystkich egzemplarzach jednakowo, według utartej tradycji, umieszczany na wyklejce, prawdopodobnie ręką samego właściciela.

Zachowany księgozbiór George'a Tönnigesa

Jako druki pochodzące ze zbiorów książkowych George'a Tönnigesa udało się zidentyfikować 6 pozycji w 30 woluminach (w tym 4 druki angielskie w 18 woluminach oraz 2 francuskie w 12 tomach). Oto wykaz zachowanych egzemplarzy:

1. H. Blair, *Lectures on rhetoric*, London: W. Strahan i T. Cadell, 1783, Vol. 1–2, 8° (sygn. Fa 38520 4°).
2. J. L. de Lolme, *The constitution of England*, London: G. Robinson i J. Murray, 1781, Vol. 1, 8° (sygn. In 5463 38°).
3. „The Spectator”, London i Edinburgh: Dr. A. Donaldson, 1766, Vol. 1–8, 8° (sygn. Di 4073 8°).
4. W. Shakespeare, *Bell's Edition of Shakespeare's Plays*, London: Pr. John Bell; York: C. Etherington, 1774, Vol. 1, 4–7 [brak t. II i III], 8° (sygn. BG PAN Di 4534 8°).
5. F. Le Gendre, *L'arithmetique*, Paris: Chez Durand, Libraire, rue du Foin au Griffon, 1754, Vol. 1, 12° (sygn. Sb 2224 8°).
6. G. L. Buffon, *Histoire naturelle... nouvelle edition*, Paris: De l'Imprimerie Royale, 1769–1772, Vol. 1–13, 12° (sygn. Sa 6923 8°).

Wymienione druki są w bardzo dobrej kondycji, dotyczy to zarówno ich opraw, jak i wnętrza. Typ oprawy wszystkich zachowanych egzemplarzy reprezentuje tzw. oprawę gabinetową. Jest ona sztywna, kartonowa, obciążnięta skórą ciemną barwioną na kolor jasnobrązowy. Okładziny górna i dolna mają puste zwierciadła. Na grzbiecie widać wyraźne zwię-



zy z zaznaczonym autorem, tytułem dzieła i ewentualnie tomem. Wytłoczone litery zabarwiono złotą farbą. Zakładając, że omawiane tu druki były czytane, należy stwierdzić, że ich właściciel-czytelnik starał się obchodzić z nimi jak najdelikatniej. Oprócz bibliotecznych znaków własnościowych, takich jak sygnatury czy pieczęcie biblioteczne, umieszczonych na przedniej wyklejce i stronie tytułowej zachowanych egzemplarzy (naniesionych oczywiście wówczas, gdy księgozbiór Tönniges, czy raczej tylko jego znikoma część weszła w skład zbiorów Biblioteki Gdańskiej), w samym tekście omawianych publikacji nie ma żadnych zapisków, podkreśleń czy marginaliów. Wreszcie warto zauważyć, że książki George'a Tönniges nie mają też śladów przynależności do innych właścicieli, a ekslibris w zachowanych egzemplarzach precyzyjnie wskazuje ich pierwotnego posiadacza.

Książkowy znak własnościowy o starożytnym rodowodzie, jakim jest ekslibris, łączy funkcje identyfikatora i ozdobnika księgozbioru¹³; nie tylko wskazuje właściciela książki, ale również wiele mówi o jego charakterze. Ekslibris pojawił się w Gdańsku w XV w. i szybko stał się oddzielną gałęzią grafiki użytkowej¹⁴. Poprzez liczne kontakty handlowe i naukowe stopniowo wzrastały w gdańskiej społeczności mieszczańskiej potrzeby wyższe, osiągając swego rodzaju apogeum w XVIII stuleciu. Wiek oświecenia, akcentujący racjonalizm, głosił potęgę rozumu ludzkiego jako źródła poznania. W takiej atmosferze wzrastał kult książki i zainteresowanie ekslibrisem. Biblioteka w domach zamożnego mieszczaństwa stawała się z jednej strony atrybutem wysokiego statusu społecznego, a z drugiej była nieodzownym elementem wystroju wnętrza, stanowiąc jego niewątpliwą ozdobę¹⁵. O charakterze kolekcjonowanych ksiąg decydowały nie tylko potrzeby zawodowe właściciela, ale również jego pasje i zamiłowania¹⁶.

Kupiecka rodzina Tönnigesów utrzymywała żywe kontakty handlowe z Anglią, stąd wydaje się, że ekslibris jednego z jej członków, George'a, pochodzi właśnie stamtąd. Dzieło anonimowego angielskiego sztycharza, w stylu Chippendale'a, które było wypadkową m.in. angielskiego baro-

¹³ Z. Nowak, *Bibliofilstwo w kulturze Polski do końca XVIII wieku*, [w:] *Książkowe znaki własnościowe XV–XVIII wieku. Katalog wystawy ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej PAN*, Malbork 1998, s. 7.

¹⁴ *Katalog wystawy „Gdański ekslibris XV–XVIII wieku”*, oprac. A. Kurkowa, Gdańsk 1978, s. 5.

¹⁵ I. Rembowska, *Dom bogatego mieszczańskiego w II poł. XVII i w XVIII wieku*, Gdańsk 1979, s. 146.

¹⁶ *Katalog wystawy „Gdański ekslibris XV–XVIII wieku”*..., s. 9.

ku, rokoko w wydaniu francuskim oraz gotyku¹⁷, zalicza się do ekslibrisów heraldycznych, czyli opierających się na motywie herbu rodzinnego (oprócz heraldycznych, wśród ekslibrisów bibliotek prywatnych można wyróżnić jeszcze portretowe i symboliczne)¹⁸.



Ekslibris George'a Tönnigesa

Źródło: *Katalog wystawy „Gdański ekslibris XV–XVIII wieku”*, oprac. A. Kurkowa, Gdańsk 1978, ekslibris nr 46.

Dominującą cechą omawianego własnościowego znaku książkowego jest elegancka prostota. W centralnej części pola ekslibrisu (miedzioryt: 85 × 50 mm, nr inw. BG PAN: E.G. 303) widnieje herb Tönnigesów, wewnątrz niego krokiew z trzema różami wyznacza trzy pola, z których każde zawiera gałązkę dębu. Nad znakiem herbowym rozpościera się wieniec laurowy, w splocie którego widnieje czwarta gałązka dębu, a sam wieniec zwieńczony jest symetrycznie upiętą kokardą. Z kolei dół tarczy herbowej ozdabia wstęga, na której umieszczono intrygującej treści dewizę: „SOIS JUSTE” (czyli „Bądź sprawiedliwy”), a pod nią imię i nazwisko właściciela ekslibrisu.

Niektóre rodziny patrycjuszowskie przez pokolenia budowały swe księgozbiory zdobione znakami własnościowymi, które po śmierci właścicieli były wystawiane na aukcjach, wchodząc następnie w skład innych bibliotek prywatnych i publicznych, w tym Biblioteki Gdańskiej. Czy tak było w przypadku rodziny Tönnigesów? Raczej nie. Pewne tropy każą przypuszczać, że dopiero przedstawiciele tej kupieckiej rodziny, żyjący

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże, s. 9–10.

w XVIII w., rozpoczęli to bibliofilskie hobby. Kolekcja George'a Tönnigesa była jego oryginalnym dziełem i – podobnie jak jego bracia Jakub Benjamin (1754–1780) i Karol (XVIII/XIX w.) – tworzył on swój księgozbiór od podstaw. Nie wiemy dokładnie, co zawierała biblioteka George'a Tönnigesa. Nie wiemy również, ile liczyła tomów. Mając na względzie społeczną pozycję George'a Tönnigesa – bogatego gdańskiego mieszczanina, jego profesję kupca armatora, bibliofilskie zainteresowania (umieszczał swoje ekslibrisy w książkach, które nabywał), a także jego bogate doświadczenia życiowe (zagraniczne podróże w celach edukacyjnych i handlowych), możemy stwierdzić, że istnieje duże prawdopodobieństwo, iż był on posiadaczem interesującej kolekcji książek, choć z pewnością nie tak okazałej, jak kolekcje Rosenberga, Uphagena czy Hanowa¹⁹, by wymienić tylko trzech najbardziej znanych przedstawicieli gdańskich bibliofilów. Patrząc na listę zachowanych druków, widać, że George Tönniges reprezentował typ „czytelnika oświeconego”. Czytał „The Spectator”, pierwsze pismo opiniotwórcze, założone i redagowane w latach 1711–1714 przez R. Steele'a i J. Addisona, które dało początek brytyjskiemu oświeceniu²⁰. W swoim księgozbiorze miał takich autorów, jak Hugh Blair (1718–1800), czołowy przedstawiciel szkockiego oświecenia, zajmujący się głównie problematyką retoryki²¹, oraz Jean-Louis de Lolme (1741–1804), brytyjski pisarz i politolog urodzony w Genewie, zwolennik konstytucyjnej formy rządów, pod którego wpływem byli m.in. twórcy amerykańskiej konstytucji²². O ile nie dziwi fakt, że w kolekcji Tönnigesa znajdują się, poza tymi już wymienionymi, także prace z zakresu arytmetyki (F. Le Gendre, *L'arithmetque*, Paris 1754, Vol. 1) czy nauk przyrodniczych (G. L. Buffon, *Histoire naturelle*, Paris 1769–1772, Vol. 1–13²³), to obecność dzieł Szekspira w bibliotece kupca zastanawia i porusza. Choć gdy uświadomimy sobie, jakimi cechami charakteryzowali się osiemnastowieczni mieszczanie gdańscy, także kupcy (niepokorność, dynamiczność, ciekawość świata oraz wszechstron-

¹⁹ Z. Nowak, *Oświecenie w Gdańsku*, [w:] *Historia Gdańska*, t. III/1, pod. red. E. Cieślaka, Gdańsk 1993, s. 710.

²⁰ *The Spectator* [on-line]. Montclair State University [dostęp 28 lutego 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://meta.montclair.edu/spectator/about.html>.

²¹ *Hugh Blair 1717–1800* [on-line]. Michigan State University [dostęp 28 lutego 2009]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.msu.edu/~ransford/index.html>.

²² J. L. de Lolme, *The Constitution of England* [on-line]. Liberty Fund Inc. [dostęp 28 lutego 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.libertyfund.org/details.asp?displayID=1954>.

²³ *Buffon et l'histoire naturelle: l'édition en ligne* [on-line]. Centre de Calcul IN2P3-CNRS [dostęp 28 lutego 2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.buffon.cnrs.fr/>.

ność zainteresowań)²⁴, oraz jakie odbierali wykształcenie (nauka w Gimnazjum Gdańskim, później edukacja w różnych ośrodkach akademickich ówczesnej Europy), wydaje się prawdopodobne, że dobór lektur w przypadku Tönnigesa mógł być nieprzypadkowy. Ponadczasowość dzieł twórcy *Hamleta*, jego refleksja nad sensem życia i śmierci, zawsze aktualna, mogła zaciekawiać Tönnigesa, „czytelnika oświeconego” o być może nieco romantycznym usposobieniu. A może dzieła Szekspira miały być jedynie oznaką prestiżu i snobistycznych upodobań? Z pewnością charakter zachowanych egzemplarzy odzwierciedla życiowe doświadczenia Tönnigesa (jego studia w Anglii oraz kontakty handlowe z tym krajem) jak i ducha czasów, w których dane mu było żyć²⁵.

Podsumowanie

Omawiany w tej pracy zbiór osiemnastowiecznych druków, wraz z towarzyszącymi im ekslibrisami, pochodzący z prywatnej biblioteki George'a Tönnigesa, może stanowić dziś pewien materiał analityczny do poznania zainteresowań, inspiracji, twórczych poszukiwań oraz cech osobowości gdańskiego kupca-bibliofila²⁶, przedstawiciela nadmotławskiego patrycjatu. Zachowane w Bibliotece Gdańskiej PAN egzemplarze wydają się świadectwem istnienia jednej z mniej znanych, ale być może równie wartościowych bibliotek prywatnych osiemnastowiecznego Gdańska.

Remains of a private eighteenth-century book collection belonging to George Tönniges, a Gdańsk tradesman, survived in the collection of the Gdańsk Library of the Polish Academy of Sciences

Abstract

In the present holding of the Gdańsk Library of the Polish Academy of Sciences beside the historical book collections once belonging to Gdańsk patricians

²⁴ H. Zins, *Ród Ferberów i jego rola w dziejach Gdańska w XV i XVI wieku*, Lublin 1951, s. 109.

²⁵ K. Podlaszewska, *Księgozbiory mieszczan gdańskich w XVIII w.*, „Zapiski Historyczne” 1970, t. 35, z. 1, s. 51.

²⁶ Z. Nowak, *Bibliofilstwo...*, s. 7.

(e.g. J. Uphagen, M. Hanow, W. Schlieff and A. Rosenberg), there are remains of a less known private book collection belonging in the 18th century to George Töniges, a representative of the Gdańsk patriciate. On the one side, these several prints, fortunately survived up till today, may be a basis of interesting research concerning the individual interests of their owner. They may also, on the other side, serve as a testimony to the existence of one of the eighteenth-century bibliophile collections in Gdańsk.

